

**СЕРЕДНЬОВІЧНА
ФІЛОСОФІЯ**

ФІЛОСОФІЯ

ДОБИ

~~ВІДРОДЖЕННЯ~~

Проблема періодизації та особливості середньовічної філософії

Середньовічна цивілізація є релігійною, отже й догматичною у свої базових світоглядних позиціях, що не зовсім відповідає критичній природі філософського знання. Але необхідно чітко розрізняти *богослів'я*, тобто просто тлумачення релігійних положень та текстів, та *філософію*, яка, хоча й була релігійною, все ж залишалася знанням раціонального типу й усі положення і тези обґрунтовувала суто логічними методами. З цієї позиції середньовічна філософія залишається філософією, хоча й особливою за характером.

Філософію Середньовіччя необхідно починати разом із народженням християнства, десь із II століття. Її завершення охоплює період від XIII–XIV ст.ст. в Італії й до XV–XVI ст.ст. в інших країнах.

Періодизація:

- **Апологетика** (від грец. *apologia* – захист), яка охоплює I–III ст.ст. (Ориген, Тертулліан, Філон, ін.);
- **Патристика** (від лат. *pater* – батько), охоплює III–VIII ст.ст., коли формувалися базові принципи християнської філософії «отцями церкви» (східна - Василій Великий, Григорій Нисський, Іоанн Дамаскін, ін. та західна - Аврелій Августин);
- **Схоластика** (від грец. *shole* – школа) охоплює усю подальшу історію філософії Середньовіччя, вона реалізувала сутність середньовічної філософії – раціональними, логічними методами обґрунтовувати релігійні догми.

У ключовому питанні про співвідношення віри та розуму можна визначити такі групи (за Е. Жильсоном):

- **група Тертуліана**, який відстоював визнання віри єдиним, що необхідно людині для пізнання світу, а філософія виявлялася зайвою. Девіз - «Вірую, бо абсурдно» (Credo quia absurdum);
- **група Августина**, який стверджував, що віра первинна, але розум є важливим інструментом для більш глибокого розуміння світу, нагородою за істинну віру. Девіз - «Вірую, щоб розуміти», саме він став домінуючим з часом;

_____ У ключовому питанні про співвідношення віри та розуму можна визначити такі групи (за Е. Жильсоном):

- **група арабського мислителя Аверроеса** (Ібн Рушда), який наслідував аристотелівську позицію, повністю розділила істину за вірою та істину за розумом, розглядаючи їх як незалежні одна від одної, така позиція отримала згодом назву «концепція подвійної істини» і стала популярною в наукових колах Європи;
- **група Томи Аквінського** відстоює концепцію «гармонії розуму та віри», вона є синтезом двох попередніх позицій, зробивши основним шляхом пізнання все ж таки раціональне мислення, що з часом привело до значного посилення емпіричних тенденцій та до появи науки сучасного типу.

Основні
принципи
Середньовічної
філософії:

теоцентризм

*креаціонізм (онтологічний
принцип)*

*одкровення (гносеологічний
принцип)*

провіденціалізм

антропоцентризм

Августин
Блаженний (354–
430).

Головні твори: «Про Трійцю»,
«Про град Божий», «Сповідь».

Августин загострює увагу на
окремій, приватній людині,
внутрішній світ якої завжди є
драмою, боротьбою через
розбіжність людської волі із
Божественною.

Автор
концепції *теодицеї*: онтологічно зла
не існує, бо навіть найменше
творіння містить частку добра.

«Град земному» протистоїть «Град
небесний», що побудований на
любві до Бога.

Одним із ключових висловів
Августина був: «Люби, і роби, що
хочеш»

Августин як автор провіденціалізму

започатковує нове розуміння історії та часу

Час стає **лінійним**, на відміну від циклічного часу античності. Час, а з ним й історія, мають свій початок (від творіння), певне існування та завершення (друге пришествя). Важливим є також розуміння часу як послідовності та змінності подій (**динамізм**), це створює не лише спільну основу для ідейного об'єднання усіх християнських країн (єдина історія), але й для самоусвідомлення людини (психологічне сприйняття), яка опиняється у нерозривних координатах «минуле-теперішнє-майбутнє».

У VI ст. домініканський монах Діонісій Малий запропонував **новий відлік часу** – від Різдва Христова, започаткувавши звичний для нас образ часу як односпрямованого вектору із осьювою подією на ньому.

Греко-арабська думка вплинула на розвиток схоластики, європейського раціоналізму, емпіризму, а пізніше – сцієнтизму

Араби почали вивчення та переклад трактатів античних авторів та створення на їх основі своїх. Через Іспанію та Сицилію до Європи приникають роботи Аристотеля «Логіка», «Фізика», «Метафізика», латинський переклад «Арифметики» Аль-Хорезмі, який започаткував використання арабського числового позначення у Європі. З XII ст. у Толедо було організовано колегіум перекладачів, з якого виходили роботи античних авторів та латинські переклади арабських та єврейських авторів. Європейський словник було суттєво поповнено арабськими словами, які широко використовуються у побуті й досі: «алгоритм», «арсенал», «адмірал», «тариф», «аварія», «алхімія» тощо.

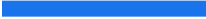
Середньовічний університет

Суто середньовічний
феномен

Сам термін «схоластика»
буквально тлумачиться як
шкільна філософія, та, що
викладається у навчальних
зкладах

Це явище сприяло появі особливого
прошарку населення – **вчених**, які не
лише викладали, але й могли
обговорювати питання віри та істини.

Вони сприяли розповсюдженню
знання серед усіх соціальних
прошарків, знайомству із античною
традицією, а також остаточному
оформленню **позиції автономії
розуму**, яка зумовила подальший
розвиток європейської думки.

Важливим чинником розвитку
схоластичної філософії
стала централізація влади Карлом Великим

Формування великої держави потребувало освічених людей, що стали рідкістю після «темних віків». В Аахені навіть було створено академію, до якої запрошувалися усі вчені, які ще збереглися у відомому світі, і це, можливо, не дозволило зникнути у забутті таким мислителям, як Алкуїн, Седулій Скот, Іоанн Скот Еріугена

Схоластика

пройшла у своєму розвитку такі етапи:

Рання схоластика (VI–IX ст.ст.), творчість Северина Боеція, Іоанна Скота Еріугени;

Зріла схоластика (XI–XII ст.ст.), творчість Ансельма Кентерберійського, представників Шартрської та Сен-Вікторської шкіл, П'єра Абеляра;

«Золоте століття» (XIII ст.), час роботи Томи Аквінського, Бонавентури, Іоанна Дунса Скота;

Занепад схоластики, період остаточного розмежування розуму та віри (XIV ст.), творчість Вільяма Оккама

Проблема універсалій (universale)

- давня суперечка Аристотеля із Платоном про самостійне існування ідей до будь-якої речі.

реалісти («universalia sunt res»)

Реалізм залишався на позиції

Платона про незалежне та самостійне існування, коли універсалії мали власне буття

номіналісти («universalia sunt nomina»)

Номіналізм вбачав в універсаліях лише імена речей, які не мали власного буття

У реалізмі та номіналізмі існують відтінки

- **Крайній реалізм** стверджував, що «загальне є реальним до речей», або: 1) універсалії реальні, існують поза нашим розумом; 2) вони мають духовну природу; 3) вони трансцендентні чуттєвому світу та передують окремим речам.
- **Помірний реалізм** підкреслював, що: 1) універсалії реальні; 2) вони збігаються з «формами»; 3) іманентні речам чуттєвого світу.

У реалізмі та номіналізмі існують відтінки

- **Крайній номіналізм** взагалі говорив про те, що реальними є лише окремі, одиничні, індивідуальні речі, універсалії не існують «ані на небі, ані на землі», ані в божественній свідомості, ані в плотському світі.
- **Концептуалізм**, найпомірніший вид номіналізму, яка припускала існування загального, але лише в людських поняттях (conceptus), що фіксують схожі риси в окремих речах (П'єр Абеляр)

— Пошук доказів буття Бога

Розробником проблеми буття був **Ансельм Кентерберійський** (1033–1109). Як Еріугена, він поєднував філософську істину – розум та істину одкровення – віру. Ансельм вперше наводить так званий апріорний, **онтологічний доказ буття Бога**, суть якого полягає у тому, що з поняття речі виводиться доказ його реального існування. Якщо Бог як ідея істоти містить в собі всю реальність, то сам він дійсно існує. Отже сама думка про Бога та прийняття існування Бога співпадають.

Пошук доказів буття Бога

Від початку це була суто філософська проблема буття, вивчення якої ніколи не припинялося, а Бог став уособленням **буття**.

Іоанн Скот Еріугена (бл. 810–877) він обґрунтував тезу, яка притаманна всій схоластиці: справжня релігія є справжньою філософією та навпаки; сумніви, що висуваються проти релігії, знищують і філософію. Засобом розуму є діалектика. Система буття за Еріугеною (де він ототожнював Бога з природою (в абстрактному, а не в емпіричному значенні)) стала першим кроком на шляху до класичного **пантеїзму**.

Пошук доказів буття Бога

Тома (Фома, Thomas) Аквінський (1221–1274) відкидає апріорний доказ буття Бога, та формулює свої п'ять, апостеріорні, що стали класичними:

- Доказ від руху
- Доказ діючої причини
- Доказ через можливість
- Доказ через ступені досконалості
- Доказ через принцип фіналізму

Окрім доказів буття Бога, Тома Аквінський завершив кілька суперечок того часу:

- Затвердив канонічну у майбутньому позицію католицької церкви щодо співвідношення розуму та віри - **концепція гармонії розуму та віри** в майбутньому неотомізмі
- Сформулював синтетичну позицію щодо проблеми **універсалій**: за Томою, універсалії існують триєдино – спочатку у свідомості Бога як ідеї речей, потім у самих речах як їх сутність, а потім у свідомості людини як імена речей.

Окрім доказів буття Бога, Тома Аквінський завершив кілька суперечок того часу:

- Створив **концепцію свободи волі людини**: людина є носієм розуму, це є могутня її властивість, отже призначенням людини є розуміння та дія, згідно із цим розумінням. Людина вільна робити вибір лише поміж земних цінностей (вищі недосяжні), в цьому і полягає свобода розумної волі: розум є причиною свободи.
- Тіло не є джерелом зла, це дух плюндрує тіло, обираючи зло. Тіло є початком індивідуації: мислить індивід в цілому, а не його душа, відчуває не тіло, а людина. Отже створено **принцип єдності людини**, а особистість перевершує вид в цілому. Усі люди повинні намагатися діяти як раціональні істоти і підкорятися загальному закону – робити добро та уникати зла.

З XIII ст. посилюються дві тенденції у вченій культурі: з одного боку, теоретичного обґрунтування негативності суто метафізичного знання, з іншого, – поява емпіричної тенденції у вивченні світу. Обидва ці напрямки середньовічної думки оформилися в Англії.

Вільям Оккам (бл. 1300–1349) заявляє, що універсалії не можуть існувати поза свідомістю; у такому разі вони були б одиничними речами, що суперечить їх природі як загальній суті. Формулює «**бритву Оккама**», або «принцип економії мислення» - «Без необхідності не слід стверджувати багато що», або «Марно робити за допомогою великого те, що може бути зроблено за допомогою меншого».

Згодом провідний принцип оккамізму було сформульовано ще чіткіше: **«Сутність не має примножуватися понад необхідність»**. Отже Оккам стверджував, що предметом будь-якого пізнання є лише одиничне, індивідуальне.

Емпірична течія середньовічної філософії

Роберт Гросетест (бл. 1175–1253) створив нову космогонію: світ було створено через дифузію світла, що породило дев'ять небесних сфер та чотири земні стихії. Від початку Бог створив першоматерію та її форму, але фактично було створено просту матеріальну точку, формою якої стало світло. Із цієї світлової точки виникла сфера, яка розширювалася, розповсюджуючи матерію, отже світло і є сама тілесність.

Роджер Бекон (1214–1292) в «Opus tertium» пише, що зі всіх наук лише одна, яка всім служить і дає упевненість; називається вона експериментальною наукою; саме вона доводить істину. Він розрізняв два види досвіду: внутрішній – містичне «осяяння», і зовнішній – чуттєве знання. Висловив чимало сміливих ідей, наприклад, про телескоп, вибухівку, аероплани, машини із великою швидкістю руху, підводний човен тощо.

Значення середньовічної філософії

Неможливість подальшого суміщення філософії та теології виділило емпіричне знання у окрему царину знань. Досягнення середньовічної технічної думки – система важелів, гідравлічний прес, механічні годинники, ткальні станки, вітряки, лінзи, виробництво паперу, руднична справа, порох тощо.

Середньовіччя принесло **гостре відчуття часу** та становлення, що стало поштовхом для нової фізики, динамічної. З теології було запозичено поняття «імпульс», концепція «тяжіння», **ідея віртуальності**. Християнство суттєво вплинуло на обґрунтування ідеї безкінечності світу. Інтерес до таємничих наук, алхімії та магії, згодом привів до зростання позитивного знання, наприклад, – хімії, а їх концептуальні схеми використовувалися як евристичні підказки

Філософія доби Відродження (приблизно XIV – 1 пол. XVII ст.ст.)

Основні напрямки думки:

Гуманізм

Неоплатонізм

Пантеїзм

Натурфілософія

Утопізм

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський)

теоцентризм

заміщується антропоцентризмом

Гуманізм є культурним рухом доби Відродження, цілісною системою поглядів, що визнає цінність людини як особи, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою стосунків між людьми.

Першим теоретиком гуманізму був відомий поет

Франческо Петрарка (1304–1374 рр.)

Гілки гуманістичного руху:

- Південна (італійський)

Марсіліо Фічіно (1433–1499 рр.) обґрунтував первинність та достоїнство людини, основу гуманізму.

Джованні Піко делла Мірандолою (1463–1494 рр.) - автор доктрини про достоїнство людини: людина є великим дивом, вона відрізняється невизначеністю, тому сама творить свій образ. Через розум вона може піднятися вище, стати ангелом. Отже людина може бути творцем самої себе.

- Північний гуманізм

У творах **Еразма Роттердамського** (1466–1536 рр.) та **Себастіана Брандта** (1458–1521 рр.) людина є не самодостатньою істотою, рівною до Бога, а такою, що живе серед гріхів і вад. Вона має стати не лише творцем, а змінювати себе на краще через пробудження розуму, навчання та самовиховання.

Мішель Монтень (1533–1592 рр.) пропонує майже граничну форму гуманізму: «Говорити життю «Так» за будь-яких умов».

Неоплатонізм Відродження

З легкої руки Петрарки **Платон** перетворився на символ гуманістичної епохи, а слово було піднесено на нечувану височінь. Ось чому в цей час посилюється інтерес до платонівського спадку, відроджуються ідеї **неоплатонізму**, навіть утворюється Платонівська академія у Флоренції. Це було переважно повернення неоплатонізму пізньої античності, хоча й з урахуванням досвіду Середньовіччя (в тому числі, містицизму), що набуло у подальшому співзвучності у гуманістичних вченнях та у пантеїзмі.

Пантеїзм стверджує, що Бог існує не відсторонено від світу, а всюди, у кожній речі, пронизує собою усе буття

Микола Кузанський (1401–1464 рр.) стверджував, що людина через творчу діяльність подібна до Бога. Природа та пізнавальні можливості людини безкінечні, а філософським методом є «вчене незнання». Стверджує про збігання усіх протилежностей у безкінечності, а отже у Бозі усі розбіжності створеного світу збігаються.

Ним відстоюється **принцип «усе в усьому»**: Всесвіт конкретизується у кожній речі, і Бог, перебуваючи у Всесвіті, перебуває у кожній речі. Така позиція є пантеїстичною. Людина, одного боку, зв'язує усі речі, а з іншої, – включає в себе образи усіх речей. Саме тут відбувається уподібнення Богу. Вона є досконалим світом, хоча й малим, який водночас є частиною світу більшого.

Пантеїзм Джордано Бруно (1548–1600 рр.)

Поєднав неоплатонізм та пантеїзм Миколи Кузанського та натурфілософські відкриття того часу. Він вважав метою філософського пізнання не Бога, а природу, і при цьому висловлював ідеї про безкінечність природи і нескінченну **безліч світів**. Безкінечний Всесвіт має безліч зірок, подібних до нашого Сонця, навколо яких обертається безліч планет, схожих на нашу Землю. Отже безглуздом є питати про центр: він ніде, і він скрізь. Безкінечний Всесвіт є породженням нескінченної Божественної могутності. Життя в тій або іншій формі властиве всім природним речам. **Розумне життя** має бути не тільки на Землі. **Життя взагалі безкінечне**, й умерти не означає зникнути, а лише перетворитися, змінитися.

Представники натурфілософії Відродження

Леонардо да Вінчі
(1452–1519 рр.)

Микола Коперник
(1473–1543)

*Бернардіно
Телезіо*
(1509–1588 рр.)

Джордано Бруно
(1548–1600 рр.)

Галілео Галілей
(1564–1642 рр.)

Йоганн Кеплер
(1571–1630 рр.)

Поява утопічних ідей

Пошук ідеалу людини привів до появи нових ідей у **розумінні суспільства**. Кінець Середньовіччя знаменувався значними трансформаціями у політичній та соціальній сферах. Сформувалися національні держави, національні мови та нації, внаслідок чого з'явилися звичні нам поняття «народ», «країна», «нація». Це потребувало осмислення, виникає **соціально-політична думка**, проте утопічна література виникає саме як пошук досконалого суспільного устрою, що породило в культурі довгу традицію, яка є актуальною і досі.

Утопізм Відродження

Томас Мор (1478–1535 рр.) у творі «Утопія» описано острів в океані, де було утворено суспільство, що живе згідно до здорового глузду та законів природи, які знаходяться у гармонії з розумом, що допомагає уникати зла, яке ускладнює життя будь-якого суспільства. Соціальна рівність веде до гармонії та вільного бажання працювати задля загального блага, а також до терпимості у віросповіданні.

Томмазо Кампанелла (1568–1636 рр.) у творі «Місто Сонця» виявляє прагнення створити справедливе суспільство, де будь-яка людина може досягти моральної досконалості. Усе життя тут регламентовано, але взагалі базується на добрій волі людей, тут навіть було введено принцип рівності чоловіків і жінок, що виглядало майже нечуваним для того часу.

Значення ідей доби Відродження

Гуманізм, реформація, натурфілософія, нові соціально-політичні переконання, – все це разом змінило погляди людей на світ і на становище в ньому людини. Суттєві трансформації, які мали місце в Європі того часу, привели до кардинальної перебудови у системі знання як такого, й завершилися науковою революцією, що мало доленосні наслідки для людства.